

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО

УДК 341.4

DOI: 10.33663/1563-3349-2021-89-169

В. В. ПОПКО

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Обґрунтовуються теоретичні питання виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права й аналізуються методологічні аспекти постановки питання про самостійність цієї галузі. Наводяться обставини, що вказують на правомірність постановки питання про самостійність міжнародного кримінально-процесуального права. Зазначається, що для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права як самостійної галузі міжнародного права існує низка невирішених питань, насамперед питання змісту предмета правового регулювання. Аналізуються наукові погляди на проблему визначення предмету правового регулювання міжнародного кримінально-процесуального права, серед яких найбільш поширеним є міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства. Інші вчені акцентують увагу на діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції. Деталізуються відносини, що становлять предмет правового регулювання цієї сфери, які узагальнюються до двох основних груп: а) відносини, що регламентують діяльність міжнародних юрисдикційних органів щодо притягнення до відповідальності правопорушників міжнародного права; б) відносини, що регламентують взаємодію міжнародних та національ-

них органів, які забезпечують виконання матеріальних норм міжнародного права.

Автор доходить висновку, що міжнародне кримінально-процесуальне право як галузь міжнародного права перебуває в процесі становлення й потребує глибокого теоретичного обґрунтування.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, міжнародне кримінально-процесуальне право, предмет правового регулювання, джерела права, принципи права.

Popko Vadym. Evolvement of international criminal procedural law: methodological aspects

The article substantiates the problematic theoretical issues of the allocation of international criminal procedural law as a branch of international law and analyses the methodological aspects of the question of the independence of this branch. There are a number of circumstances that indicate the legitimacy of the question of the independence of international criminal procedural law. At the same time, it is noted that in order to single out international criminal procedural law as an independent branch of international law, there are a number of unresolved issues to address before, first one being the issue of the content of the subject of legal regulation. Scientific views on the problem of determining the subject of legal regulation of international criminal procedural law are analysed, among which the most common is the international cooperation of states in the field of criminal justice. Other scholars focus on the activities of international criminal justice bodies. The article details the relations that are the subject of legal regulation of this area, which are generalised to two main groups: a) relations governing the activities of international jurisdictions to prosecute offenders of international law; b) relations governing the interaction of international and national bodies that ensure the implementation of substantive rules of international law.

The author concludes that international criminal procedural law as a branch of public international law is in the process of formation and needs a deep theoretical substantiation.

Key words: international criminal law, international criminal procedural law, subject of legal regulation, sources of law, principles of law.

У доктрині міжнародного кримінального права постало питання про наукове обґрунтування міжнародного кримінально-процесуального права як самостійної галузі права, що має свій предмет правового регулювання, власну систему міжнародно-правових принципів та норм, цілі та завдання й функціональне призначення. Цьому сприяє низка факторів, зокрема призначення міжнародного процесу, активний розвиток з кінця ХХ ст. системи органів міжнародного правосуддя, зокрема діяльність Міжнародного крими-

нального суду (1998) і відповідно судочинства, зростання міжнародного співробітництва держав у цій сфері, ухвалення численних міжнародних конвенцій щодо співробітництва держав у протидії міжнародній злочинності та солідарного кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів.

Нині проблеми міжнародного кримінально-процесуального права набули великого суспільно-політичного значення, як і міжнародного кримінального права у цілому, інтерес до якого виявляють не тільки державні діячі, дипломати та юристи, а й уся міжнародна спільнота. Авторитетні вчені-юристи активно залучаються до участі у міжнародному кримінальному процесі: у свій час були президентами Міжнародного трибуналу по колишній Югославії А. Кассесе та Т. Мерон; професор М.Ш. Бассіоуні належить до числа тих учених, послання на праці яких найбільш частіше зустрічаються у визначеннях, обґрунтуваннях, рішеннях і вироках МТКЮ; Міжнародний кримінальний суд у Гаазі очолювали канадський адвокат Філіп Кірш, професор права з Південної Кореї Сон Санхьон, аргентинка Сільвія Фернандес де Гурменді.

Усе це вимагає глибокого наукового обґрунтування системи міжнародного кримінального права, її структурованості, теоретичного осмислення кримінально-процесуальних відносин та їх елементів.

Метою статті є спроба наукового теоретичного обґрунтування процесу становлення міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права, а також особливостей методологічного характеру щодо цього процесу.

Теоретичне осмислення і наукове дослідження проблем міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного публічного права пов'язане із розвитком як міжнародного права у цілому, так і зі становленням доктрини міжнародного кримінального права. В юриспруденції висловлюються різні точки зору щодо автономності міжнародного кримінально-процесуального права. Найбільш поширеним є підхід, за яким міжнародне кримінально-процесуальне право розуміється як підгалузь (інститут) міжнародного кримінального права, змістом якої є співробітництво у питаннях протидії міжнародній злочинності. Проблемним питанням цієї сфери відносин посвячені праці М.О. Баймуратова, О.Г. Волеводза, Л.Н. Галенської, Л.В. Іногамової-Хегай,

Л. Камаровського, О.Г. Кибальника, М.І. Костенка, С.А. Лобанова, І.І. Лукашука, В.П. Панова, Е.А. Пушміна, Л.Т. Сироїд, Л.Д. Тимченка. Увагу вчених та юристів привертає проблема становлення концепції міжнародного кримінально-процесуального права, обґрунтування якої пов'язане з розвитком системи міжнародної юстиції та правосуддя. Серед зарубіжних учених по міжнародному кримінальному праву, що розглядали проблемні питання міжнародного кримінально-процесуального права, слід назвати М.Ш. Бассіоуні, Г. Верле, У.А. Шабаса, Л. Садата, А. Кассезе та ін.

Теоретично важливим і практично актуальним питанням міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства присвячені праці П.М. Бірюкова, О.І. Виноградової, С.М. Вихриста, В.М. Волженкіної, Т.С. Гавриш, Е.Б. Мельникової, В.В. Мілінчук, Д.О. Мудрака, М.І. Пашковського, О.М. Солоненко, В.М. Тертишника, М.В. Тропіна. Питання міжнародного кримінального процесу не обійдені увагою у вітчизняній літературі, проте розглядаються зазвичай у контексті міжнародного кримінального права, акцентуючи увагу на міжнародному співробітництві держав під час кримінального провадження (І.І. Когутич, А.В. Підгородинська, М.І. Смирнов, Ю.М. Черноус).

У міжнародному праві на сучасному етапі спостерігається тенденція до зростання самостійності матеріальних кримінальних норм (виникають нові категорії міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, змінюється підхід до розуміння суб'єктів міжнародних злочинів, запроваджуються спроби кодифікації норм міжнародного права. Водночас відслідковується тенденція до збільшення кількості кримінально-процесуальних норм, посилення їх деталізації, підвищення рівня їх формалізованості, появи системи міжнародної кримінальної юстиції.

Питання про самостійність міжнародного кримінально-процесуального права у науці міжнародного права особливо гостро постало на початку ХХІ ст., хоча має свою історію (В.П. Даневський [1], П.Є. Казанський [2], Е.А. Пушмін [3], І.І. Лукашук [4]). У сучасному міжнародному праві процес формування міжнародного кримінально-процесуального права став настільки активний, що, за висловом П.М. Бірюкова, «можна говорити про цю підгалузку як одну з таких, що найбільш динамічно розвиваються в сучасному міжнародному праві» [5, с. 26]. Однак у сучасній літературі зазна-

чається, що «теорія міжнародного права поки що не встановила чітких критеріїв та вимог щодо комплексних галузей міжнародного права [6, с. 34]. Водночас Є.Т. Усенко застерігає: «Змішування в міжнародному праві матеріальних та процесуальних породжує значні труднощі» [7, с. 25]. Г. Верле також зазначає: «Проводити різницю між матеріальними і процесуальними нормами міжнародного кримінального права не завжди просто. Наприклад, визначення злочинів у Статуті МКС, як і відповідні положення в Статутах Трибуналів по колишній Югославії і Руанді, є, з точки зору формувань, нормами, що віднесені до юрисдикції» [8, с. 65].

Найважливішою особливістю системи міжнародного кримінального права, обумовленою його комплексним характером, особливою сферою правового регулювання і специфікою юридичних джерел, є те, що воно об'єднує принципи і норми, що належать не лише до міжнародного матеріального кримінального права, а й до міжнародного кримінально-процесуального, міжнародного кримінально-виконавчого, міжнародного оперативного-розшукового права і міжнародного судочинства. На думку М.Ш. Бассіоуні, комплексний («полівалентний») характер міжнародного кримінального права виявляється в тому, що воно складається з кількох компонентів, які знаходяться у функціональному взаємозв'язку, а саме: міжнародного права, національного кримінального права, порівняльного кримінального права і процесу, міжнародної і порівняльної кримінології, міжнародного і регіонального права прав людини» [9, с. 6].

Комплексний характер міжнародного кримінального права визначає правомірність постановки питання про самостійність міжнародного кримінально-процесуального права, на що вказує низка обставин. По-перше, це призначення міжнародного кримінального процесу, яке полягає у тому, що міжнародні процесуальні норми регулюють правозастосовну діяльність суб'єктів міжнародного публічного права, тобто практичну реалізацію ними в цих цілях належних їм юридично-владних повноважень. По-друге, міжнародні кримінально-процесуальні відносини тісно пов'язані з кримінально-правовими відносинами, проте мають відмінні особливості (особливе коло суб'єктів; специфіка юридичних фактів, що покладені в основу таких відносин тощо). По-третє, кримінально-процесуальна діяльність детально регламентується нормами,

які передбачають порядок і умови здійснення окремих процесуальних дій і усієї їх сукупності, а також офіційного закріплення їх ходу і результатів (кримінально-процесуальну форму). По-четверте, для кримінального процесу характерна наявність процесуальних гарантій прав осіб, що беруть участь у ньому. По-п'яте, у наш час сформувалася система органів міжнародної кримінальної юстиції. Донедавна система органів національної юстиції була єдиною ефективною інституційною системою. Проте в результаті інтеграції та глобалізації для захисту спільних інтересів усієї міжнародної спільноти у цілому з'явилася велика кількість різних міжнародних організацій і органів, у тому числі в кримінальній сфері. У літературі дедалі частіше використовуються поняття «міжнародна кримінальна юстиція» і «органи міжнародної кримінальної юстиції» (Н.В. Дрьоміна, О.М. Солоненко) [10].

Водночас наголосимо, що для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права в якості самостійної галузі міжнародного права є низка невирішених питань, насамперед питання змісту предмета правового регулювання. Як зазначає Л.О. Лазутін, який цілком погоджується з необхідністю визнання самостійності міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права, «до з'ясування предмета правового регулювання це питання залишається відкритим» [11, с. 166].

Сучасна загальнотеоретична юриспруденція визначає, що критеріями виокремлення галузей права у системі права є предмет і метод правового регулювання [12, с. 151], встановлення яких є принциповим питанням для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права у галузь права. Відзначається широкий підхід до визначення предмета правового регулювання, який «представляє складну багатоаспектну категорію. До нього входять такі елементи: а) суб'єкти; б) їх поведінка, поступки, дії; в) об'єкти (явища) навколишнього світу, з приводу яких суб'єкти вступають у взаємні відносини один з одним; г) соціальні факти (події, обставини) – причини виникнення чи припинення відносин» [13, с. 399]. Поки що предмет правового регулювання цієї сфери відносин є доволі розмитим, чітко не визначеним і має дискусійний характер. Наприкінці ХХ ст. В.П. Панов писав, що в системі міжнародно-правового процесу в якості одного з інститутів можна розглядати міжнародний кримінальний процес як сукупність принципів і норм, що

регулюють співробітництво держав, а також держав і міжнародних судових органів, у сфері розслідування і судового розгляду справ про злочини проти міжнародного права і їхньому попередженні [14, с. 160]. На думку інших учених, міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства є самостійним інститутом кримінально-процесуального права [15, с. 34]. А.В. Підгородинська розглядає співробітництво держав у сфері кримінального провадження як «процесуальну форму міжнародного співробітництва» [16, с. 114]. Очевидно, відносини співробітництва держав у сфері кримінального судочинства, пріоритетним напрямом яких є взаємна правова допомога по кримінальних справах, становлять лише один з аспектів предмета правового регулювання міжнародного кримінально-процесуального права.

Зазначимо, що сфера процедурно-процесуальних відносин є досить широкою, до неї втягнені не тільки суб'єкти міжнародного права, а й компетентні органи і посадові особи держав і міжнародних організацій. Більше того, міжнародні процесуальні норми тісно взаємопов'язані з національною процесуальною регламентацією, насамперед у правоохоронній сфері. У міжнародних процесуальних відносинах завжди представлені відповідні суб'єкти міжнародного права, детальну характеристику яких (поняття, види, специфіка правового статусу) дає Т.Л. Сироїд [17]. Учений пропонує авторське визначення поняття суб'єкта міжнародних кримінально-процесуальних відносин, проводить класифікацію суб'єктів, аналізує правове становище судових органів та суддів міжнародних органів юстиції, дає характеристику сторін та їх представників – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, захисника, а також учасників міжнародного кримінального процесу, що сприяють правосуддю – свідків, експертів, перекладачів. У міжнародному кримінально-процесуальному праві суб'єктами є органи дізнання, прокурор, суд, компетентні органи і посадові особи іноземних держав з аналогічним процесуальним статусом чи визначені національним законодавством; міжнародні організації, серед яких повноваженнями у кримінально-процесуальній сфері володіють лише міжнародні суди.

Своєрідну точку зору висловив П.М. Бірюков, який стоїть на позиції, що доцільно говорити не про міжнародне кримінальне право як самостійну галузь, а про право міжнародного співробіт-

ництва в боротьбі зі злочинністю, яке найбільш повно відображає зміст галузі, регулює більш широке коло відносин. Зазначену галузь, на його думку, утворюють дві підгалузі – міжнародне кримінальне право і міжнародне кримінально-процесуальне право, а також міжгалузеві норми та інститути [18, с. 10]. З цих позицій П.М. Бірюков визначає предмет правового регулювання міжнародного кримінально-процесуального права, до якого належать наступні групи відносин: 1) способи реалізації міжнародно-правових норм у національному кримінальному процесі; 2) загальні положення національного кримінального процесу, а також окремі правила провадження по кримінальних справах; 3) відносини, пов'язані із здійсненням державою кримінальної юрисдикції, та імунітети окремих категорій осіб у національному кримінальному процесі; 4) відносини, пов'язані з наданням правової допомоги по кримінальних справах і здійсненням співробітництва у боротьбі зі злочинністю; 5) відносини, пов'язані з діяльністю міжнародних правоохоронних органів і організацій [19, с. 24-40]. Таким чином, пише П.М. Бірюков, «предмет регулювання МКПП ширший, ніж у національного кримінально-процесуального права. МКПП регулює як питання власного провадження по кримінальних справах, так і питання міжнародної правоохоронної діяльності» [20, с. 40].

А.С. Лобанов акцентує увагу на діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції: який пише: міжнародний кримінальний процес можна визначити у вигляді регламентованої нормами міжнародного права діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції, які здійснюють розслідування, розгляд і вирішення кримінальних справ про злочини проти миру і безпеки людства, що мають за мету притягнення винних фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності й виправдання невинних. Ця діяльність, як видно з його визначення, є досить широкою за об'єктом правового регулювання, у зв'язку з чим обмеження її рамками правового інституту було б несправедливим [21, с. 82].

Зазначимо, що з аналізу міжнародно-правового регулювання кримінально-процесуальних питань випливає, що предмет регулювання міжнародного кримінально-процесуального права не співпадає з предметом цих відносин, визначених національним правом. У національному праві кримінально-процесуальне право являє собою систему правових норм, що встановлюють типову модель

та визначають процесуальну форму діяльності досудового слідства, прокуратури та суду зі встановлення об'єктивної істини та вирішення інших завдань судочинства, розгляду та розв'язання кримінальних справ, здійснення правосуддя, створюють необхідні юридичні гарантії встановлення істини та захисту прав і свобод людини [22]. Предметом же регулювання міжнародного кримінально-процесуального права є відносини у сфері застосування норм матеріального права державами, а також міжнародними судовими установами (Міжнародним кримінальним судом) і національними судами. У статутах міжнародних кримінальних судів містяться норми, що регламентують процедуру притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Наприклад, Римський статут МКС (ст. 58) регулює порядок видачі, за заявою прокурора, ордеру на арешт при дотриманні певних процесуальних умов. Статут Інтерполу і Регламент міжнародного поліцейського співробітництва визначають порядок і умови взаємодії з державами у процесі надання взаємної правової допомоги.

Випадки притягнення осіб до відповідальності за міжнародно злочинну діяльність національними органами, у тому числі на основі універсальної юрисдикції, почастишали. Розгляд справ про міжнародні злочини різко змінює сам характер судового розгляду і його міжнародно-правової основи. Міжнародний кримінальний процес є важливою гарантією виконання норм міжнародного публічного права та сприяє застосуванню матеріального міжнародного кримінального права, але його застосування не обмежується виключно рамками міжнародних кримінальних процесів. У міжнародному публічному праві функції міжнародного процесу зводяться до реалізації диспозиції і санкції матеріально-правових норм. Отже, існують два напрями реалізації функцій міжнародного процесу: судова юрисдикція і управлінська роль у забезпеченні виконання норм міжнародного права різними засобами (через міжнародні та національні механізми тощо). Застосування матеріального міжнародного кримінального права – це насамперед завдання державних органів юстиції, а також у визначених випадках – міжнародних судів. Розслідування юридичних фактів злочину, встановлення вини особи, винесення вироку та його виконання – завдання національного права, шляхом застосування норм законодавства. До сфери міжнародно-правового регулювання входять відносини,

пов'язані з порушенням кримінальної справи (органи і особи, що мають право порушувати кримінальну справу; приводи і підстави для порушення кримінальної справи; обставини, що виключають провадження у справі тощо). Європейська конвенція про передачу провадження по кримінальних справах 1972 р. (ст. 1) закріплює процедуру здійснення кримінального переслідування за злочини, вчинені за кордоном. Суттєве значення норми міжнародного кримінально-процесуального права мають для стадії попереднього розслідування (види попереднього розслідування, затримання і допит підозрюваного і обвинуваченого, пред'явлення і зміна обвинувачення, слідчі дії тощо). Включена до сфери міжнародно-правового регулювання і судова стадія провадження по кримінальних справах. До того ж зазначимо, що міжнародний кримінальний процес повинен спиратися на повну, компетентну, незалежну доказову базу, яка буде покладена в установлення вини і винесення вироку. Норми, що регламентують кримінальне переслідування, є системоутворюючими для кримінального судочинства, визначають його форму, сутність правозастосування та його результати, є предметом правотворчості протягом усього існування кримінально-процесуального права.

Норми міжнародного кримінально-процесуального права фіксують особливості провадження по окремих категоріях справ (у справах окремого провадження, у справах неповнолітніх, у справах примусових заходів медичного характеру тощо). Відповідно до положень Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 р. та Конвенції про права дитини 1989 р. основні процесуальні права і гарантії (презумпція невинуватості, право бути повідомленим про пред'явлене обвинувачення, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків чи опікуна, право на очну ставку зі свідками, право на апеляцію тощо) повинні гарантуватися неповнолітнім на всіх етапах судового розгляду.

Отже, предмет міжнародного кримінально-процесуального права утворюють дві основні групи суспільних відносин: а) відносини, що регламентують діяльність міжнародних юрисдикційних органів щодо притягнення до відповідальності правопорушників міжнародного права; б) відносини, що регламентують взаємодію

міжнародних та національних органів, які забезпечують виконання матеріальних норм міжнародного права. Міжнародне кримінальне процесуальне право являє собою сукупність принципів і норм, що регламентують питання діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції, які здійснюють попереднє провадження (розслідування міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру), судовий розгляд (розгляд даних справ у міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*, в постійно діючому Міжнародному кримінальному суді), а також питання екстрадиції і правової допомоги у справах про міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру. Міжнародне співробітництво різних держав здійснюється по таких процесуальних напрямках, як надання взаємної правової допомоги (у вузькому розумінні), видача осіб (підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних), здійснення кримінального переслідування за клопотанням іноземної держави, передача осіб, засуджених іноземними судами, до країни свого громадянства, передача юрисдикції по кримінальних справах (передача кримінального судочинства), виконання вироків та інших процесуальних рішень у кримінальних справах, спільне розслідування.

Окрім визначення предмета правового регулювання міжнародного кримінально-процесуального права, існують інші труднощі, зокрема особливості джерел права, що застосовуються у цій сфері. Наявність джерельної бази є важливим показником формування самостійної галузі й ознакою оформлення її як особливої нормативної підсистеми міжнародного публічного права.

Джерельна база міжнародного кримінально-процесуального права є широкою. Це насамперед міжнародні договори як форма закріплення процесуальних норм, статuti й правила процедури та доказування міжнародних судів та трибуналів та інші джерела. Національне законодавство в цій частині також слід розглядати як джерело права, що правда, допоміжне. О.Г. Волеводз зазначає, що «належне регулювання у національному кримінально-процесуальному законодавстві правил міжнародного співробітництва є необхідною гарантією самого правосуддя, гарантією не менш важливою, ніж правове регулювання традиційних інститутів і підгалузей кримінального судочинства» [23, с. 47]. Норми міжнародного кримінально-процесуального права закріплюють основні принципи національного кримінального процесу (законність, публічність,

рівність прав людини перед законом і судом, захист честі й гідності особи, недоторканність особи, здійснення правосуддя лише судом, право на захист і доступ до правосуддя, незалежність суддів, гласність судочинства, презумпція невинуватості тощо).

Зазначимо, що норми міжнародного кримінально-процесуального права зафіксовані у різних джерелах, які відрізняються за юридичною силою, сферою дії, складом учасників, характером регулювання й іншими підставами; серед них основну роль відіграють договірні норми. Джерелами міжнародного кримінального процесу також можуть бути норми, що закріплюють стандарти національного кримінального процесу (Загальна декларація прав людини 1948 р.), а також конкретні правила провадження по кримінальних справах (Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 р., Основні принципи незалежності судових органів 1985 р., статути міжнародних органів юстиції, процедурні правила).

Особливістю міжнародних договорів (конвенцій), що спрямовані на протидію злочинності, є те, що вони, окрім матеріальних норм, містять процесуальні приписи. При цьому під міжнародними договорами розуміються не тільки міждержавні й міжурядові, а й угоди міжвідомчого характеру. Наприклад, на підставі ст. 5 Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів, від 19 серпня 1985 р. [24] держави повинні передбачати: передачу судового розгляду, розпочатого стосовно осіб, затриманих у зв'язку з актами насильства й іншими карними діями, вчиненими під час спортивних заходів, державі, в якій проживають ці особи; вимогу про видачу осіб, що підозрюються у вчиненні актів насильства чи інших карних дій, вчинених у ході спортивних заходів; передачу осіб, визнаних винними у насильницьких діях чи інших карних актах, вчинених у ході спортивних заходів, відповідній державі для відбуття там покарання. До цієї групи джерел належать усі конвенції і договори про правову допомогу в кримінальних справах.

Конвенції неоднакові за обсягом процесуальних норм. Зокрема, універсальні конвенції про припинення злочинів проти миру і безпеки людства містять більше матеріальних норм, ніж процесуальних. Відчутніше представлені ці норми в конвенціях, спрямова-

них на протидію окремим видам злочинів міжнародного характеру (транснаціональним злочинам), і практично повністю містять процесуальні норми міждержавні та міжвідомчі угоди про співробітництво у сфері протидії злочинності. Взагалі слід зауважити, що за своїм обсягом процесуальні норми домінують над матеріальними; у міжнародних договорах знаходить свою регламентацію не чітка процесуальна форма, а лише суть того чи іншого співробітництва у сфері кримінального процесу. Всі міжнародні договори, що регулюють питання співробітництва у сфері кримінального процесу, укладені тільки суб'єктами міжнародного права – державами. Зобов'язання, що випливають з договорів, як правило, покладаються на сторони, тобто держави. Кримінально-процесуальні норми містяться в Типовому договорі про видачу, Типовому договорі про взаємну правову допомогу в сфері кримінального правосуддя, Типовому договорі про передачу кримінального судочинства, розроблених на Восьмому конгресі ООН з попередження злочинності й поведіння з правопорушниками, й ухвалені відповідними резолюціями Генеральної Асамблеї ООН. Норми про співробітництво у сфері кримінального процесу включені до багатосторонніх договорів з питань протидії міжнародним злочинам чи злочинам міжнародного характеру, наприклад до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. тощо.

Важливим джерелом міжнародного кримінально-процесуального права є установчі документи міжнародних судових установ, зокрема Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії (1993), Статут Міжнародного трибуналу по Руанді (1994) та ін. Норми міжнародного кримінального процесу, включені до тексту статутів трибуналів, сприйняли і розвинули відповідні положення Нюрнберзького і Токійського міжнародних воєнних трибуналів. До цієї групи джерел належать правила внутрішньої організації і процедури міжнародних судів. Такі акти мають різні назви – правила процедури і доказування (наприклад, Міжнародного кримінального суду), регламент (наприклад, Міжнародного трибуналу по морському праву), правила суду (наприклад, Європейського

суду з прав людини). Відмінною рисою цих джерел є те, що вони є гнучкішими, ніж міжнародні договори: зміни вносяться на пленарних засіданнях судів, правила можуть бути модифіковані при вирішенні конкретного спору [25, с. 416]. Поєднання у названих джерелах матеріальних і процесуальних норм, що характерно взагалі для джерел міжнародного права, не завжди оцінюється як позитивне явище. Є.Т. Усенко вважав, що «змішання у міжнародному прав матеріальних і процесуальних норм породжує чималі утруднення» [26, с. 25].

У зв'язку з цим актуальними є розробка й ухвалення єдиного кодифікованого міжнародного правового документа, в якому норми міжнародного кримінально-процесуального права були б систематизовані, з урахуванням розбіжностей у національному праві різних правових систем. Адже обов'язковість міжнародного кримінального процесу і повне дотримання світовою спільнотою можуть бути досягнуті за умови зближення правових систем різних держав. Зазначимо, що у національних правових системах існують суттєві розбіжності у вирішенні одних і тих самих питань матеріального чи процесуального характеру, оскільки існує специфіка національних законодавств і правових систем, а також, як зазначає В.В. Мілинчук, «політичні мотиви не дають підстав сподіватися на те, що принаймні у найближчому майбутньому внутрішні стандарти всіх учасників світового співтовариства з питань змісту, форми і меж правового співробітництва стануть однаковими» [27, с. 8]. Певні розбіжності спостерігаємо і в правовому становищі міжнародних судових органів. Як зазначає А. Кассезе, процесуальні правила Трибуналу по колишній Югославії і Трибуналу по Руанді значною мірою наслідують змагальну процесуальну модель, проте у процесуальних нормах, розроблених для цілей Статуту Міжнародного кримінального суду, очевидні суттєві елементи інквізиційної моделі [28, с. 371]. Перетворення міжнародного кримінального судочинства можуть бути продуктивними в сучасних умовах лише в тому випадку, якщо всі стадії цього процесу будуть послідовно розроблені й схвалені більшістю країн світу.

Суттєвою особливістю міжнародного кримінально-процесуального права є те, що на нього значною мірою впливають принципи і норми міжнародного права. Принципами міжнародного кримінально-процесуального права є норми міжнародного права,

що мають загальне значення і визначають зміст даної підгалузі. Вони характеризують сутність, стадії і ступінь забезпеченості прав людини у міжнародному кримінальному процесі. Принципи міжнародного кримінального процесу взаємопов'язані, й порушення одного з них тягне порушення інших. Так, недотримання презумпції невинуватості означає також порушення принципу законності. Принципи мають пряму дію і застосовуються безпосередньо як у міжнародному, так і національному кримінальному процесі.

Слід зазначити, що у міжнародних документах поняття принципів міжнародного кримінального процесу не поширене. Лише в Римському статуті Міжнародного кримінального суду [29] зазначено про «принципи кримінального процесу, визнані міжнародним правом» (ст. 17 п. 2), до числа яких віднесені: право бути судимим швидко і без затримки; проведення судового розгляду незалежним і неупередженим судом у порядку, який забезпечує правосуддя; публічність і право на захист тощо. У Римському статуті гарантується право на справедливе судочинство. Наприклад, обвинувачений повинен бути присутнім на процесі (ст. 63); обвинувачений має право вважатися невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в Суді відповідно до застосовного закону (ст. 66 п. 1); тягар доказування вини обвинуваченого лежить на Прокуророві, який повинен переконати Суд у винуватості обвинуваченого, що не підлягає сумніву на розумних підставах (ст. 66.2, 66.3). Стаття 67 встановлює права обвинуваченого на справедливе публічне слухання, що проводиться відповідно до стандартів, що впливають із Міжнародного пакту про громадянські і політичні права й інших широковизнаних міжнародних документів. Легковразливі свідки та потерпілі також користуються захистом під час будь-якого судового розгляду, і Суд вирішує, які докази є допустимими чи недопустимими (ст. 68, 69). Суд також матиме можливість переслідувати осіб, які намагаються завадити відправленню правосуддя, наприклад, надаючи хибні покази, пропонуючи хабар суддям чи погрожуючи їм (ст. 70).

Також існує декларативне проголошення принципів міжнародного права, що поширюється й на міжнародний кримінальний процес. Так, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 р. (п. 4) [30] передбачається забезпечення потерпілому доступу до правосуддя, яке повинно

бути поєднаним зі справедливим поведженням і визнанням його гідності.

Отже, розвиток міжнародних відносин та міжнародного права вказує на те, що роль і значення міжнародного кримінального процесу набуває особливого значення. Міжнародне кримінально-процесуальне право як галузь міжнародного публічного права перебуває в процесі становлення й потребує наукового обґрунтування. Для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права в якості самостійної галузі міжнародного права існує низка невирішених питань, насамперед щодо змісту предмета правового регулювання, джерельної бази, суб'єктів тощо. Існує низка міжнародних процесуальних проблем, які пов'язані з тим, що норми міжнародного права можуть бути затребувані лише тоді, коли більшість держав зможе прийти до повного взаємного розуміння у цих питаннях.

1. Даневский В.П. Пособие к изучению истории и системы международного права. Вып. 2. Ч. 1. Харьков: Типография А.Н. Гусева, 1892. 230 с.
2. Казанский П.Е. Учебник международного права публичного и гражданского. Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1902. 532 с.
3. Пушмин Э.А. О процессуальной форме в международном праве. *Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве*. Ярославль, 1980. С. 73-81. С. 79.
4. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе / ред. В.А. Качанов. Москва: Спарк, 1997. 322 с.
5. Бирюков П.Н. Международное уголовно-процессуальное право и правовая система Российской Федерации: теоретические проблемы: дис. докт. юрид. наук: 12.00.10. Воронежский государственный университет, 2001. 368 с. С. 26.
6. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В.А. Грінчак, І.В. Земан, І.І. Когутич, О.К. Марін. Харків: Право, 2019. 440 с. С. 34.
7. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция. *Московский журнал международного права*. 1995. № 2. С. 13-28.
8. Верле Герхард. Принципы международного уголовного права: учебник / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одеса: Фенікс. Москва: Транслит, 2011. 910 с. С. 65.
9. Bassiouni M.Ch. *Introduction to International Criminal Law*. 2nd Revised Edition. N.Y. Paperback Availability: Published, 2012. P. 1122.
10. Дрьоміна Н.В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: монографія. Одеса: Фенікс, 2006. 223 с.; Солоненко О.М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 360 с.
11. Лазутин Л.А. Правовая помощь в международном уголовно-процессу-

альному праву. *Московский журнал международного права*. 2008. № 2(70). С. 158-170. **12.** Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. **13.** Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва: Юрист, 2005. 768 с. **14.** Панов В.П. Международное уголовное право: учеб. пособ. Москва: ИНФРА-М, 1997. 320 с. **15.** Тертишник В., Тертишник О. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері правосуддя: екстрадиція та конфіскація. *Юридична Україна*. 2003. № 6. С. 34-39. **16.** Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки, 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 114. **17.** Сыроед Т.Л. Субъекты (участники) международных уголовно-процессуальных отношений: понятие, виды, специфика правового статуса: монография / Сыроед Т. Л. Харьков: Издательство «ФИНН», 2010. 584 с. **18.** Бирюков П.Н. Нормы международного уголовно-процессуального права в правовой системе Российской Федерации. Воронеж: Изд. Воронежского государственного университета, 2000. 228 с. **19.** Бирюков П.Н. Международное уголовно-процессуальное право и правовая система Российской Федерации: теоретические проблемы: дис. докт. юрид. наук: 12.00.10. Воронежский государственный университет. 2001. 368 с. **20.** Бирюков П.Н. Там же. **21.** Лобанов С.А. Международный уголовный процесс: тенденции современного развития. *Государство и право*. 2003. № 1. С. 82. **22.** Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 440 с. **23.** Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса. Москва: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. 528 с. **24.** Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів (ETS N 120) від 19 серпня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003#Text. **25.** Международное право: учебник / под ред. проф. Г.В. Игнатенко, проф. О.И. Тиунова. Москва: Норма, 2009. 784 с. С. 416. **26.** Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция. *Московский журнал международного права: Научно-практический журнал*. 1995. № 2. С. i13-28. **27.** Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. Москва: Юрлитинформ, 2001. 347 с. **28.** Cassese A. *International Criminal Law*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press, New York, U. S. A.: Oxford University Press Inc. 2008. 520 p. P. 371-373. **29.** Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588. **30.** Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї

ООН від 29 листопада 1985 р. № 40/34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114

References:

1. Danevskij V.P. Posobyе kyzuchenyiu ystoryy y systemy mezhdunarodnoho prava. Vyp. 2. Ch. 1. Khar'kov: Typhrafyia A.N. Huseva, 1892. 230 s.
2. Kazanskij P.E. Uchebnyk mezhdunarodnoho prava publychnoho y hrazhdans'koho. Odessa: «Ekonomycheskaia» typhrafyia y lytohrafyia, 1902. 532 s.
3. Pushmyн E.A. O protsessual'noj forme v mezhdunarodnom prave. Aktual'nye problemy iurydycheskoho protsessa v obschenarodnom hosudarstve. Yaroslavl', 1980. S. 73-81.
4. Lukashuk Y.Y. Normy mezhdunarodnoho prava v mezhdunarodnoj normatyvnoj systeme / red. V.A.Kachanov. Moskva: Spark, 1997. 322 s.
5. Byriukov P.N. Mezhdunarodnoe uholovno-protsessual'noe pravo y pravovaia systema Rossyjskoj Federatsyy: teoreticheskiye problemy: dys. dokt. iuryd. nauk: 12.00.10. Voronezhskij hosudarstvennyj unyversytet, 2001. 368 s.
6. Mizhnarodne kryminal'ne pravo (spivrobitnytstvo derzhav u protydii zlochynnosti): pidruchnyk / V.A. Hrinchak, I.V. Zeman, I.I. Kohutyч, O.K. Marin. Kharkiv: Pravo, 2019. 440 s. S. 34.
7. Usenko E.T. Sootnoshenye y vzaymodejstvyе mezhdunarodnoho y natsyonal'noho prava y Rossyjskaia Konstytutsyia. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnoho prava: Nauchno-praktycheskij zhurnal*. 1995. № 2. S. 13-28.
8. Verle Herkhard. Prynysyы mezhdunarodnoho uholovnoho prava: uchebnyk / per. s anhl. S.V. Saiapyna. Odesa: Feniks. Moskva: TransLyt, 2011. 910 s.
9. Bassiouni M.Ch. Introduction to International Criminal Law. 2nd Revised Edition. N. Y. Paperback Availability: Published, 2012. P. 1122.
10. Dr'omina N.V. Yurysdyktsiia mizhnarodnykh kryminal'nykh sudiv i trybunaliv: monohrafiia. Odesa: Feniks, 2006. 223 s.;
11. Solonenko O.M. Mizhnarodna kryminal'na iustytysia: etapy stanovlennia ta rozvytku: monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2019. 360 s.
12. Lazutyn L.A. Pravovaia pomosch' v mezhdunarodnom uholovno-protsessual'nom prave. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnoho prava*. 2008. № 2(70). S. 158-170.
13. Zahal'na teoriia prava: pidruchnyk / za zah. red. M.I. Koziubry. Kyiv: Vaite, 2015. 392 s.
14. Teoriya hosudarstva y prava: kurs lektsyj / pod red. N.Y. Matuzova y A.V. Mal'ko. Moskva: Yuryst, 2005. 768 s.
15. Panov V.P. Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo: ucheb. posob. Moskva: YNFRA-M, 1997. 320 s.
16. Tertyshnyk V., Tertyshnyk O. Problemy mizhnarodnoho spivrobitnytstva u sferi pravosuddia: ekstradytsiia ta konfiskatsiia. *Yurydychna Ukraina*. 2003. № 6. S. 34-39.
17. Pidhorodyn's'ka A.V. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u kryminal'nomu provadzhenni: poniattia ta protsesual'ni formy. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho unyversytetu*. Seriya Yurydychni nauky, 2015. Vyp. 4. T. 3. S. 114-118.
18. Syroed T.L. Sub'ekty (uchastnyky) mezhdunarodnykh uholovno-protsessual'nykh otnosheniy: poniatye, vydy, spetsyfyka pravovoho statusa: monohrafyia / Syroed T. L. Khar'kov: Yzdatel'stvo «FYNN», 2010. 584 s.
19. Byriukov P.N. Normy mezhdunarodnoho uholovno-protsessual'noho prava v pravovoj systeme Rossyjskoj Federatsyy. Voronezh: Yzd. Voronezhskoho hosudarstvennoho

unyversyteta, 2000. 228 s. **19.** Byriukov P.N. Mezhdunarodnoe uholovno-protsessual'noe pravo y pravovaia sistema Rossyjskoj Federatsyy: teoretycheskiye problemy: dys. dokt. iuryd. nauk: 12.00.10. Voronezhskyy hosudarstvennyy unyversytet, 2001. 368 s. **20.** Byriukov P.N. Ibid. **21.** Lobanov S.A. Mezhdunarodnyy uholovnyy protsess: tendentsyy sovremennoho razvytyia. *Hosudarstvo y pravo*. 2003. № 1. S. 82. **22.** Tertyshnyk V.M. Kryminal'nyj protses Ukrainy. Zahal'na chastyna: pidruchnyk. Akademichne vydannia. Kyiv: Alerta, 2014. 440 s. **23.** Volevodz A.H. Pravovoe rehulyrovanye novykh napravlenyj mezhdunarodnoho sotrudnychestva v sfere uholovnoho protsesssa. Moskva: OOO Yzdatel'stvo «Yurlytynform», 2002. 528 s. **24.** Yevropejs'ka konventsiiia pro nasyt'stvo ta nenalezhnu povedinku z boku hliadachiv pid chas sportyvnykh zakhodiv, i zokrema futbol'nykh matchiv (ETS N 120) vid 19 serpnia 1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003#Text. **25.** Mezhdunarodnoe pravo: uchebnyk / pod red. prof. H.V. Yhnatenko, prof. O.Y. Tyunova. Moskva: Norma, 2009. 784 s. **26.** Usenko E.T. Sootnoshenye y vzaymodejstviye mezhdunarodnoho y natsyonal'noho prava y Rossyjskaia Konstytutsyia. *Moskovskyy zhurnal mezhdunarodnoho prava: Nauchno-praktycheskyy zhurnal*. 1995. № 2. S. 13-28. **27.** Mylynchuk V.V. Ynstytut vzaymnoj pravovoj pomoschy po uholovnym delam. Dejstvuischaia praktyka y perspektyvy razvytyia. Moskva: Yurlytynform, 2001. 347 s. S. 8. **28.** Cassese A. *International Criminal Law*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press, New York, U. S. A.: Oxford University Press Inc. 2008. 520 r. R. 371-373. **29.** Ryms'kyj Statut Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vid 17 lypnia 1998 r. iz zminamy. Chynna redaktsiia vid 16 sichnia 2002 r. Dokument 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588. **30.** Deklaratsiia osnovnykh pryntsypiv pravosuddia dlia zhertv zlochyniv i zlovzhyvan' vladou, ukhvalena Rezoliutsiieiu Heneral'noi Asamblei OON vid 29 lystopada 1985 r. № 40/34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

Popko Vadym. Evolvement of international criminal procedural law: methodological aspects

The article substantiates the problematic theoretical issues of the allocation of international criminal procedural law as a branch of international law and analyses the methodological aspects of the question of the independence of this branch. The issue of distinguishing between substantive and procedural norms in the doctrine of international criminal law is not new and the origins are the development of international criminal law and its system-structural and complex nature. There are a number of circumstances that indicate the legitimacy of the question of the independence of international criminal procedural law. At the same time, it is noted that in order to single out international criminal procedural law as an independent branch of international law, there are a number of unresolved issues to address before, first one being the issue of the content of the subject of legal regulation. Scientific views on the problem of determining the subject of legal regulation of international criminal

procedural law are analysed, among which the most common is the international cooperation of states in the field of criminal justice. Other scholars focus on the activities of international criminal justice bodies. The article details the relations that are the subject of legal regulation of this area, which are generalised to two main groups: a) relations governing the activities of international jurisdictions to prosecute offenders of international law; b) relations governing the interaction of international and national bodies that ensure the implementation of substantive rules of international law.

The peculiarities of the sources of international criminal procedural law are revealed, the presence of which testifies to an important indicator of the formation of an independent branch and is a sure sign of its establishment as a special normative subsystem of international public law. The source base consists of numerous normative legal acts, among which international treaties stand out as a form of enshrining procedural norms, as well as statutes and rules of procedure and evidence of international courts and tribunals. The peculiarity of international treaties (conventions) aimed at combating crime is that they contain procedural requirements in addition to substantive rules. The conventions are different in the scope of procedural norms, these norms are more significantly represented in the conventions aimed at combating certain types of international crimes (transnational crimes), and almost completely contain procedural norms intergovernmental and interdepartmental agreements on cooperation in combating crime. The urgency of developing and adopting a single codified international legal document, in which the rules of international criminal procedure law would be systematised taking into account the differences in national law of different legal systems.

The author concludes that international criminal procedural law as a branch of public international law is in the process of formation and needs a deep theoretical substantiation. There is a number of international procedural problems, which are related to the fact that the rules of international law can be demanded only when the majority of states can come to a full mutual understanding on these issues.

Key words: international criminal law, international criminal procedural law, subject of legal regulation, sources of law, principles of law.